

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Mińskie sejmiki poselskie w latach 1778-1786 – między problemami domowymi a światem zewnętrznym

Author: Dariusz Rolnik

Citation style: Rolnik Dariusz. (2021). Mińskie sejmiki poselskie w latach 1778-1786 – między problemami domowymi a światem zewnętrznym. „Res Historica” (Nr 51, 2021, s. 313-338), DOI: 10.17951/rh.2021.51.313-338

Uznanie autorstwa - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie pod warunkiem oznaczenia autorstwa.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Dariusz Rolnik

(University of Silesia in Katowice, Poland)
<https://orcid.org/0000-0002-7649-3142>
 E-mail: dariusz.rolnik@us.edu.pl

Mińskie sejmiki poselskie w latach 1778–1786 – między problemami domowymi a światem zewnętrznym

*Minsk Regional Parliaments (Sejmiks) in the Years 1778–1786 –
 Between Domestic Problems and External World*

ABSTRACT

The text presents the course of the Minsk sejmiks, discusses the parliamentary elections and the content of the parliamentary instructions. On this basis, the attitude of the Minsk nobility to the most important problems of that period, afflicting the Republic as the common state and the common homeland was analyzed. The analyses show there were no stormy parliamentary elections: the election process was rather calm, with no signs of disputes by drawing up parliamentary instructions. In general, they did not arouse controversy, did not refer to ideological or national issues but touched upon the everyday problems of the voivodeship and therefore they were usually accepted. The content of the instructions went beyond the borders of the Minsk voivodeship, but the impassable border was Lithuania and the issues or troubles of its citizens, usually those with the highest status. A pragmatic approach to life and everyday reality prevails in the

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Dariusz Rolnik, the Institute of History of the University of Silesia in Katowice, 11 Bankowa Street, Katowice 40-007, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Project of the National Centre for Science, funds allocated pursuant to the decision no. DEC-2014/15/B/HS3/02277, titled: <i>Adam Chmara (1721 – 1805) – the last Voivode of Minsk in the World of Politics in Stanislawian Age and his Archives.</i>			
SUBMITTED: 2020.04.17	ACCEPTED: 2020.11.17	PUBLISHED ONLINE: 2021.06.30	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	

decisions of the parliamentary assemblies in the analysed period. Ideologically, they certainly did not cement the Republic. Thinking that a member of parliament represents the place from which he was elected and not the Polish-Lithuanian state, at least symbolically dominated in Minsk until 1788.

Key words: Minsk regional parliaments (*sejmiks*), Adam Chmara, provincial elites, Antoni Tyzenhauz, small homelands

STRESZCZENIE

W tekście przedstawiono przebieg sejmików mińskich w latach 1778–1786, omówiono elekcje poselskie i treści instrukcji poselskich. Na tej podstawie przeanalizowano stosunek szlachty mińskiej do najważniejszych problemów tamtego okresu trapiących Rzeczpospolitą, rozumianą jako wspólne państwo, wspólną ojczyznę. Analizy pokazały, że do burzliwych elekcji poselskich nie dochodziło, te przebiegały raczej spokojnie, brak śladów sporów przy układaniu instrukcji poselskich. Generalnie nie budziły one kontrowersji, nie odnosiły się do kwestii ideologicznych czy ogólnopaństwowych, dotyczyły problemów codziennych województwa, dlatego zazwyczaj były akceptowane. Wychodzono w treściach instrukcji poza obręb województwa mińskiego, ale granice nieprzekraczalne wyznaczały Litwa i sprawy czy kłopoty jej obywateli, zazwyczaj tych najwyższej sytuacji. Pragmatyczne podejście do życia i codzienności dominuje w postanowieniach sejmików poselskich badanego okresu. Ideologicznie z pewnością nie cementowały one Rzeczypospolitej. Myślenie, że poseł reprezentuje miejsce, z którego został wybrany, a nie państwo polsko-litewskie, w czasach stanisławowskich – przynajmniej symbolicznie do 1788 r. – w Mińskiem dominowało.

Słowa kluczowe: sejmiki mińskie, Adam Chmara, elity prowincjonalne czasów stanisławowskich, Antoni Tyzenhauz, małe ojczyzny

Lata 1778–1786 w dziejach Rzeczypospolitej – w zależności od przyjmowanych kryteriów oceny – są różnie określane przez badaczy. Dla jednych jest to czas wolnych, ale jałowych sejmów¹, a dla innych okres „prokonsulatu Stackelberga”, ambasadora moskiewskiego². Z tymi wyznacznikami omawianego okresu można się zgodzić, niemniej trzeba zauważyć, że na takie oceny wpływało przede wszystkim to, co działo się w Warszawie i w pewnym, ale w mniejszym stopniu stała obecność wojsk rosyjskich w państwie polsko-litewskim. Lata 1778–1786 to również

¹ A. Stroynowski, *Problem odrębności litewskiej na sejmach 1778–1786*, w: idem, „Wieczory sejmowe”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 241; idem, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 12; Z. Zielińska, *Sejmy polskie z lat 1764–1786*, w: *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 113–114; W. Filipczak, *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786)*, w: *Parlamentaryzm*, s. 117–126.

² J. Michalski, *Zmierch prokonsulatu Stackelberga*, w: idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, *Polityka i społeczeństwo*, Warszawa 2007, s. 449.

okres, jak można sądzić – mimo postrzegania go przez pryzmat jałowych sejmów i dyktatu ambasadora rosyjskiego – względnego spokoju, a także zmian w sposobie postrzegania Rzeczypospolitej na prowincji, jej potrzeb i zagrożeń. Nie ulega wątpliwości, że takie wydarzenia jak ubezwłasnowolnienie biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka, upadek wszechmocnego na Litwie podskarbiego Wielkiego Księstwa Litewskiego [dalej: WKL] Antoniego Tyzenhauza, odrzucenie kodeksu Andrzeja Zamoyskiego czy „sprawa Dogrumowej” oraz stała obecność wojsk moskiewskich w kraju, unaoczniały obywatelom problemy państwa polsko-litewskiego, przygotowując grunt pod przyszłe reformy Sejmu Wielkiego. Proces ten, jakkolwiek oczywisty, jest dotąd słabo zbadany. Historycy, owszem, tymi kwestiami się zajmowali, ale głównie z perspektywy tego, co działo się w Warszawie, zostały one wkomponowane w ogólną narrację³. Niniejszy tekst poświęcony jest próbie analizy treści sejmików mińskich pod kątem ich reakcji na wymienione wyżej zdarzenia oraz analizie zachowań obywateli mińskich w czasie sejmików, co być może da wyobrażenie o ich świadomości politycznej i sposobie postrzegania oraz oceniania okalającej ich rzeczywistości. Podstawą źródłową tego zarysu są zachowane w księgach grodzkich mińskich lauda sejmików mińskich. Jakkolwiek znaczenie instrukcji poselskich spadło – Anna Kalankiewiczówna pisała wprost, że instrukcje „przestają być odzwierciedleniem opinii powiatu”⁴ – i nie miały już mocy obowiązującej, a sejmiki stawały się zjazdami wyborczymi, to jednak punkty umieszczane w instrukcjach nadal miały swoją wymowę. Odzwierciedlały one, jak dawniej, co było dla obywateli ważne, co pomimo zmiany prawa się nie zmieniło, nieprzypadkowo również Stanisław August starał się wpływać na ich treść, zalecając zamieszczenie lub opuszczenie w nich konkretnych spraw⁵. Drugą grupą źródeł, na bazie której powstał tekst, jest korespondencja współczesnych, głównie ta zawarta w Archiwum Chmarów i kierowana do ostatniego wojewody mińskiego Adama Chmary, ale także innych uczestników sejmików mińskich oraz osób na nie wpływających⁶.

³ Por. np. A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2000; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000; A. Kalankiewiczówna, *Rozkład partji Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, w: *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933; S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970.

⁴ A. Kalankiewiczówna, *op. cit.*, s. 122.

⁵ Por. M. Jusupowicz, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014, s. 319, mowa tu o zaleceniu króla o nieumieszczaniu punktów dotyczących dekretu w sprawie Dogrumowej, które wbrew niemu umieszczano. Instrukcje już nie wiązały, ale nie były bezwartościowym papierem.

⁶ Por. Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск [dalej: НГАБ], фонд [dalej: f.] 1324 (Archiwum Chmarów), вопіс [dalej: vop.] 1, zawierające różne materiały,

Sejmiki mińskie nie miały na Litwie takiego znaczenia jak np. wileńskie, trockie czy kowieńskie, niemniej, choć również podzielone na stronnictwa, oddawały nastroje ogółu obywateli Mińszczyzny, były zazwyczaj spokojniejsze, ale ma to tę zaletę, że pokazują one uśredniony obraz nastrojów społecznych. W omawianym okresie dominowały na nich rodziny Wołodkowiczów, skonfliktowanych z nimi Chmarów, a właściwie Adama Chmary, instygatora WKL, a później kasztelana i wojewody mińskiego, oraz Prószyńskich, którzy starali się korzystać na tym konflikcie. W orbicie tych trzech rodzin krążyło wiele mniej znaczących, które jednak również ważyły na scenie politycznej. Tu wymienić można Bykowskich, Iwaszkiewiczów, Przysieckich, Świętorzeckich, Zawiszów – każda z tych rodzin miała swojego lidera z określonymi ambicjami. Na to nakładały się niejako tradycyjne wpływy obozu królewskiego reprezentowane przez rywalizujących ze sobą Antoniego Tyzenhauza, Joachima Chreptowicza i Karola Stanisława Radziwiłła⁷, a także opozycji, gdzie prym wiodł biskup wileński Ignacy Massalski, Józef Radziwiłł wojewoda miński, hetman Michał Kazimierz Ogiński⁸ z żoną Aleksandrą z Czartoryskich⁹ i Dominik Przeddziecki, wszyscy należący do grona przyjaciół A. Chmary, a w każdym razie dobrze mu znani. Do tej grupy zaliczał się również Aleksander Michał Sapieha, który z kolei do czasu jego upadku sprzyjał A. Tyzenhauzowi¹⁰.

Sejmiki poselskie 1778 r. odbywały się w ogólnokrajowej atmosferze walki opozycji – nie tylko antykrólewskiej – z Antonim Tyzenhauzem. Obywatele mińscy raczej jej nie ulegli, nie chcieli się tylko godzić na – co przeprowadził w 1775 r. A. Tyzenhauz – przeniesienie kadencji „ruskiej” trybunału litewskiego z Mińska i Nowogródka do Grodna¹¹, ale sedno tej walki politycznej przeciw A. Tyzenhauzowi, przyznać trzeba, było niewidoczne. Od wiosny czuło się wyraźnie, że zbliżają się sejmiki

tu istotna była korespondencja Chmarów – wyszczególniona w przypisach, oraz listy małżonków Chmarów z Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy [dalej: BSW], rkps akc. 1780. Równie ważne dla naświetlenia zagadnienia były zbiory korespondencji kierowanej głównie do A. Chmary z Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie [dalej: BJ], ale też innych archiwów i bibliotek – szczegóły w przypisach i bibliografii.

⁷ Por. A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 126–127. Por. też o przejmowaniu klienteli radziwiłłowskiej przez A. Tyzenhauza i jego zbliżeniu do K.S. Radziwiłła, J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, 106, 4, s. 26–60; S. Kościałkowski, *Antoni*, t. 1, s. 123, 154–157.

⁸ A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 126; S. Kościałkowski, *Antoni*, t. 1, s. 154–156.

⁹ A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 126. Wydaje się, że cały czas miała wsparcie Czartoryskich z Wołczyzna niechętnych A. Tyzenhauzowi, por. S. Kościałkowski, *Antoni*, t. 1, s. 156–157.

¹⁰ A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 126–127.

¹¹ *Ibidem*, s. 124–125.

poselskie. Przypuszczać możemy, że by się do nich przygotować i zyskać sojuszników, A. Chmara, wówczas instygator WKL, w końcu marca wyjechał do Wilna¹², gdzie zyskał „życzliwość” „marszałka” trybunału Michała Antoniego Rokickiego, wówczas kasztelana mińskiego¹³. W połowie maja A. Chmara był w Nowogródku, gdzie przebywał do początków czerwca i zajmował się głównie sprawami procesowymi związanymi z interesami książąt Radziwiłłów¹⁴, czym niewątpliwie zyskał ich przychyłość. Przy tej okazji spotkał się również ze strażnikiem WKL Józefem Judyckim, przeszłym marszałkiem trybunalskim¹⁵, i rozmawiał z biskupem wileńskim Ignacym Massalskim¹⁶. Możemy przypuszczać, że w trakcie tych spotkań pojawił się temat zbliżających się sejmików przedsejmowych. Na początku lipca A. Chmara zjechał do Grodna. W liście do żony wspominał o pobycie w mieście pani krakowskiej, siostry króla, Izabeli z Poniatowskich Branickiej, która w jego towarzystwie oglądała „fabryki” horodnickie¹⁷. W Grodnie A. Chmara oczekiwał przybycia podkanclerzego WKL Joachima Chreptowicza¹⁸. Wydaje się, że w tych poczynaniach A. Chmary chodziło nie tylko o sprawy procesowe, ale również polityczne, być może starał się o swoją elekcję poselską na zbliżający się sejm. Z listu Jana Nepomucena Chęckiego wiadomo, że pisał o takim zamiarze do niego, a on ten list pokazał Stanisławowi Augustowi, by przekonać go o czystości intencji A. Chmary, co zostało dobrze przyjęte przez króla. J.N. Chęcki zachęcał później A. Chmarę do starania się o funkcję poselską, pisał, że sejm będzie wolny, a sejmiki bez asysty moskiewskiej, ponadto – nawiązując do starania się o poselstwo A. Chmary bez powodzenia w 1776 r. – zaznaczał, że wielu będzie posłami z tych, których poprzednio odrzucono¹⁹.

¹² Por. НГАБ, ф. 1324, воп. 1, справа [dalej: spr.] 62, к. 84, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Rykoniów, 31 III 1778; BSW, rkps akc. 1780, k. 171, M. Chmarzyna do męża A. Chmary, Raków, 2 IV 1778.

¹³ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 62, к. 81, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno, 4 IV 1778.

¹⁴ Por. НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 62, к. 77, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek, 15 V 1778; spr. 34, к. 9, A. Chmara do M. Chmarzyny, Nowogródek, 2 VI 1778; spr. 86, к. 51, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek, 16 V 1778; spr. 43, к. 110, 112, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek, 19, 24 V 1778.

¹⁵ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 62, к. 77v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek, 15 V 1778.

¹⁶ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 43, к. 110, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek, 19 V 1778.

¹⁷ *Ibidem*, к. 103, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno, 9 VII 1778.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Por. BJ, rkps 6666, к. 457v, 458v, 465v, Jan Nepomucen Chęcki do A. Chmary, [Warszawa], 8, 15 VI, 10 VIII 1778. W 1776 r. A. Chmara na sejmiku mińskim został wybrany posłem, ale ostatecznie nim nie został. Wbrew sądom, por. H. Mościcki, *Chmara Adam*,

W zabiegach politycznych A. Chmary to przede wszystkim pragmatyzm, a nie kwestie ideologiczne, decydował o jego poczynaniach, co widać z adnotacji J.N. Chęckiego o kodeksie Zamoyskiego²⁰. Dość czynna na terenie Mińszczyzny była również Marianna Chmarzyna, żona A. Chmary. Jeździła sporo po okolicy, odwiedzała zaprzyjaźnione domy i sama przyjmowała gości. W maju była w Zaslawiu u „starościny” Dominikowej Przeddzieckiej Anny z Radziwiłłów²¹. Natomiast u siebie w Rakowie gościła, oprócz innych²², sędziego Dominika Zajarskiego i Dominika Przeddzieckiego, starostę dębskiego²³. Przebiegu tych spotkań i treści prowadzonych w ich trakcie rozmów nie znamy, ale przecież M. Chmarzyna była osobą dobrze obeznaną w realiach politycznych, znaną i publiczną, wiedziała, po co się obywatele spotykają przed sejmikami poselskimi²⁴.

w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 315, został do sejmu niedopuszczony, a jego miejsce zajął poseł wybrany na drugim, rozdwojonym sejmiku. Wybrano na nich: Stefana Bykowskiego i Jerzego Sołłohuba. Przyczyną odrzucenia A. Chmary były ponoć jego bliskie stosunki z hetmanem M.K. Ogińskim, którego odwiedzał w Słoniemiu, a który był wówczas w opozycji do Stanisława Augusta, por. BJ, rkps 6666, k. 362v, 363–363v, 364, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa], 29 VII, 5, 12 VIII 1776; J. Michalski, *Wokół*, s. 33. Już niespełna rok później Stanisław August przywrócił A. Chmarę do łask i miał wobec niego jakieś plany, por. BJ, rkps 6650, k. 28v, [Weronika Downarowiczowa?] do [M. Chmarzyny], Warszawa, 10 VIII 1777. Stosunkowo szybko, bo w 1779 r., A. Chmara został kasztelanem mińskim, por. H. Mościcki, *op. cit.*, s. 315.

²⁰ Por. BJ, rkps 6666, k. 458, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa], 15 VI 1778. Przekonywał on do kodeksu A. Zamoyskiego, zauważał przy tym, że wielu jest mu przeciwnych, ale go w ogóle nie czytało. Por. K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec Zbioru Praw Andrzeja Zamoyskiego w świetle litewskich instrukcji poselskich z lat 1776, 1778, 1780, 1782*, w: *Księga*, s. 156–188; J. Michalski, *Andrzej Zamoyski, „Szkice Legnickie”* 1974, 8, s. 4, 9; A. Stroynowski, *Przyczyny odrzucenia kodeksu Zamoyskiego, „Czasopismo Prawno-Historyczne”* 1984, 36, s. 190–196; D. Rolnik, *An Attempt to Assess Moral and Ethical Attitudes of Polish Political Elites in the Times of the Fall of the Polish Commonwealth, The Public Activity of Chancellor Andrzej Zamoyski (1717–1792)*, „*Sarmatia Europaea. Polish Review of Early Modern History*” 2010, 1, s. 97–99.

²¹ BSW, rkps akc. 1780, k. 187, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zaslów, 16 V 1778.

²² Por. BSW, rkps akc. 1780, k. 190, 191, 196, 205, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zaslów, 18 V 1778, [b.m.], 21 V, Raków, 26 V, [b.m.] [27–28 V 1778].

²³ BSW, rkps akc. 1780, k. 205–205v, M. Chmarzyna do A. Chmary, [b.m.], [27–28 V 1778?].

²⁴ Świadczą o tym treści polityczne jej listów, por. BSW, rkps akc. 1780, k. 206–206v, 208, M. Chmarzyna do A. Chmary, [b.m.], [27–28 V 1778], Raków, 16 VII 1778. Por. D. Rolnik, *„W życiu Jedyny najukochańszy mężulku”. O żonach parlamentarzystów czasów stanisławowskich i ich rolach – Maria z Orańskich Chmarowa ostatnia wojewodzina mińska*, w: *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, red. M. Durbas, Częstochowa 2019, s. 365–377.

Przed sejmikami poselskimi układ sił w województwie mińskim, jak zauważa Witold Filipczak, był skomplikowany. Z A. Tyzenhauzem związani byli Antoni Prószyński podkomorzy miński, Tadeusz Wołodkowicz sędzia ziemski i Bykowsy, w partii przeciwnej znajdowali się Chmarowie i Świętorzeczy. Z nich Antoni Świętorzecki współpracował z Józefem Radziwiłłem, wojewodą mińskim i podkanclerzem J. Chreptowiczem²⁵, zaś Adam Chmara, stojący na czele rodziny, miał poparcie hetmanowej A. Ogińskiej²⁶. W tej grupie był również Franciszek Uniechowski, protegowany I. Massalskiego²⁷. Do tego „stronnictwa” możemy dodać Przeddzieckich. W lipcu 1778 r. Dominik Przeddziecki, starosta dębski, pisał do A. Chmary: „Zjednoczenie domów naszych Przyjaźnią” jest mi „diamentem” i zapraszał go wraz z żoną do Zasławia²⁸.

Z anonimowej relacji wiemy, że listy posłów na Litwie ustalano dużo wcześniej. Ów anonim pisał, że starał się o poselstwo, ale mu nie dozwolono, bowiem mu powiedziano, że są już w kalendarzu półrocznym grodzieńskim wydrukowani przed sejmikami inni²⁹. Wydaje się podobny skutek odniosły zabiegi A. Chmary o poselstwo z Mińskiego. Powodów tej odmowy nie znamy, ale za to wiemy, że kazano mu popierać Wołodkowiczów, co, jak napisał J.N. Chęcki, musiało być dla A. Chmary trudne³⁰, a co miało związek ze stale panującym napięciem w relacjach między A. Chmarą a Michałem Wołodkowiczem, starostą hajneńskim³¹. Lista z kandydatami do poselstwa była też przygotowana dla sejmiku mińskiego, ale okazało się, że początkowo naznaczeni przez K. Wolmera, przyjaciela – Stanisław Kościałkowski wręcz pisał o nim „alter ego”

²⁵ W. Filipczak, *Sejm*, s. 104; S. Kościałkowski, *Antoni*, t. 1, s. 123; Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Archiwum Radziwiłłów, Dz. II, rkps 3131, s. 3, Planta sejmików. Por. A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 151.

²⁶ Por. Biblioteka Czartoryskich [dalej: BCz.], rkps 799, s. 1895, A. Ogińska do Stanisława Augusta, XII 1778; W. Filipczak, *Sejm*, s. 104.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 38, к. 67, Dominik Przeddziecki, starosta dębski, do A. Chmary, Zasław, 22 VII 1778.

²⁹ AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 339, [kopia], List opisujący bezprawia anarchii krajowej w Litwie [1778].

³⁰ BJ, rkps 6666, k. 466v, Jan Nepomucen Chęcki do A. Chmary, [Warszawa], 17 VIII 1778. Za pośrednictwem Jacka Ogrodzkiego, popieranie Wołodkowicza, zalecał mu Stanisław August. W. Filipczak, *Sejm*, s. 104.

³¹ Od połowy lat 50. XVIII w. byli w stałym sporze o granice należącego do A. Chmary Siemkowa, przy czym wzajemne oskarżenia stale się poszerzały, a to o zajazdy, a to o napadci, por. np. НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 24, к. 64–64v, Excerpt procesów w datach. Rok 1785.

– A. Tyzenhauza³², chorąży miński Franciszek Bykowski i sędzia ziemski Feliks Prószyński, zostali później zmienieni³³.

Sejmiki poselskie 1778 r. odbyły się w Mińsku w połowie sierpnia. W księgach grodzkich mińskich zachowała się tylko instrukcja datowana 18 sierpnia. Z niej wynika, że sejmiki odbyły się spokojnie pod prezydencją Antoniego Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego, który został posłem, w związku z czym w prezydencji zastąpił go Ignacy Iwanowski; drugim posłem obrano Tadeusza Wołodkowicza, sędziego ziemskiego mińskiego³⁴. W instrukcji wspomniano m.in. o konieczności odbudowy rezydencji króla w Grodnie, o obronie zakonu jezuitów i dążeniu do ich przywrócenia, tu z argumentacją, że kształcili młodź szlachecką³⁵. Nakazano posłom podziękować w imieniu województwa mińskiego za uczynioną sprawiedliwość dla K.S. Radziwiłła, stwierdzano w uzasadnieniu trafności decyzji: ród Radziwiłłów zawsze „godny”³⁶. Pod aktem podpisani są m.in. prezydujący A. Prószyński, (?) Wołodkowicz, Ignacy Świętorzecki krajczy miński, (?) Górski, Ignacy Bykowski, sześciu Charewiczów, Stanisław Iwaszkiewicz, Michał Mackiewicz³⁷. Instrukcja sejmiku mińskiego była wyważona i do zaakceptowania przez wszystkich, nie mogła budzić większych kontrowersji także reparacja rezydencji króla. O konflikcie z A. Tyzenhauzem nie wspomniano ani słowem. Podobnie jak w instrukcji danej posłom na należącym do województwa mińskiego sejmiku mozyrskim, tu tylko dodatkowo proszono, żeby 1/3 miejsc

³² Por. S. Kościółkowski, *Antoni*, t. 1, s. 103, 600; idem, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 2, Londyn 1971, s. 341.

³³ Por. A. Stroynowski, *Pierwszy „wolny” sejm stanisławowski 1778 (główne problemy obrad)*, „Folia Historica” 1990, 37, s. 42; W. Filipczak, *Sejm*, s. 104.

³⁴ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, spr. 17, к. 1423–1423v, Instrukcja dla posłów mińskich, [Mińsk], 18 VIII 1778. Instrukcje sejmików mińskich w tłumaczeniu na język białoruski wydał Я. Анішчанка, *Абывацелі правіцый. Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўскай правіцый) канца XVIII ст. Зборнік дакументаў*, Мінск 2009, w tekście korzystano jednak z oryginalnych dokumentów. O elekcjach posłów por. też Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [dalej: LMAVB], f. 9, rkps 3013, k. 14v, Gazety pisane, Warszawa, 24 VIII 1778; AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego, rkps 134, s. 4, Diariusz sejmu 1778, lista posłów; W. Filipczak, *Sejm*, s. 104–105, 348. Potwierdzała to też relacja Onufrego Pawłowicza, który pisał do A. Chmary: „obrani bez żadnej przeszkody, gdyż więcej nie było starających się”, BJ, rkps 6665, k. 180, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków, 21 VIII 1778.

³⁵ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, spr. 17, к. 1424v–1425, Instrukcja dla posłów mińskich, [Mińsk], 18 VIII 1778.

³⁶ *Ibidem*, k. 1424v. Odnoszono się, do kwestii związanych z powrotem K.S. Radziwiłła z emigracji i wynagrodzeniem jego strat w majątkach, por. J. Michalski, *Wokół*, s. 64–71.

³⁷ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, spr. 17, к. 1426v–1427, Instrukcja dla posłów mińskich, [Mińsk], 18 VIII 1778.

w „kadetach” w Szkole Rycerskiej była zarezerwowana dla Litwy oraz aby król „wybuchający ogień z przywilejów *iuris caduci* między współobywatelami raczył ugasić nie wydawaniem więcej przywilejów a wyszłe, aby przez konstytucje były uchylone”, a także mieli posłowie dopominać się o zaległe opłaty za furaz dla Rosjan, gdy tego będzie wymagać sytuacja; mieli się z tą sprawą udać bezpośrednio do posła moskiewskiego³⁸. Zdecydowanie najistotniejsze dla obywateli województwa mińskiego było doprowadzenie do stabilizacji sfery ekonomicznej ich życia, co wiązało się ze wspomnianym prawem o kadukach i obecnością Rosjan w województwie. Taka również była wymowa zapisu zamieszczonego w instrukcji województwa mińskiego odnoszącego się do kodeksu Zamoyskiego, w którym wyrażono tylko, aby w Litwie nie obowiązywał, wszak ma być dla Korony układany³⁹.

W parę dni po sejmikach A. Chmara, przeciwnik polityczny A. Tyzenhauza, pojechał do jego przyjaciela A.M. Sapiehy do Dereczyna, z którym jednak również wiązały go dawne zażyłości i stale był z nim w dobrych stosunkach. A. Chmara chciał uzyskać od A.M. Sapiehy poparcie dla swojej osoby właśnie u podskarbiego A. Tyzenhauza, co mu książę obiecał⁴⁰. A. Tyzenhauz wrócił do Grodna po długiej zagranicznej nieobecności na parę dni przed sejmikami poselskimi. Jego powrót jakoby „uszcęśliwił miasto tutejsze”⁴¹, niemniej on sam nie był uszcęśliwiony wynikami sejmików⁴². Zadowolony z nich nie był też A. Chmara, natomiast oczekiwał powrotu A. Tyzenhauza, sam stanął w Grodnie przypuszczalnie 27 sierpnia, a już dzień później podskarbi nadworny w wielorakich mu się „oświadczał grzecznościach”⁴³. Jakie sprawy konkretnie chciał A. Chmara z A. Tyzenhauzem omówić, trudno powiedzieć⁴⁴. Natomiast wyraźnie M. Chmarzyna nie czuła sympatii do podskarbiego, czemu dawała wyraz w listach do męża. Martwiło ją, że w tak niewinnej sprawie – jak pisała – napotykał jej mąż trudności, jednak to ją nie powinno zaskakiwać, przecież „w Grodnie sprawiedliwości nie ma, ale Bóg sprawiedliwy nie

³⁸ НГАБ, ф. 1728, воп. 1, spr. 22, к. 736v–737v, Księgi mozyrskie, „Akt instrukcji”, 19 VIII 1778, dla Jana Oskierki wojskiego mozyrskiego i Stanisława Jeleńskiego. O kwestii kaduków i ich znaczeniu dla obywateli por. M. Gałuszka, *Rezolucje interpretacyjne Rady Nieustającej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2, s. 89–90.

³⁹ K. Adolphowa, *op. cit.*, s. 180.

⁴⁰ BSW, rkps akc. 1780, k. 209–209v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka, 23 VIII 1778.

⁴¹ LMAVB, f. 9 rkps 3013, k. 18v, Gazety pisane, Warszawa, 10 VIII 1778.

⁴² AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 340, [kopia], List opisujący bezprawia anarchii krajowej w Litwie, [1778].

⁴³ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 62, к. 73, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno, 29 VIII 1778.

⁴⁴ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 43, к. 108, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno, 27 VIII 1778.

da tobie [mężu] upaść”⁴⁵. O sprawach politycznych w listach małżonków Chmarów w tym czasie nie ma ani słowa, nie licząc kwestii ogólnego niechętnego stosunku M. Chmarzyny do A. Tyzenhauza i jego działalności publicznej. W Grodnie A. Chmara przebywał przypuszczalnie do końca września, w każdym razie do połowy września wysyłano mu do Grodna zaopatrzenie⁴⁶. Opisany przykład czy wycinek relacji A. Chmary z A. Tyzenhauzem, który był jego przeciwnikiem, pokazuje wyraźnie naturę tworzących się wówczas układów politycznych. Chodziło w nich najczęściej o interesy partykularne, które bynajmniej nie zawsze przekładały się na mariaże polityczne, o czym świadczy chociażby przebieg sejmiku mińskiego. Trafnie zauważała A. Kalenkiewiczówna, że partia A. Tyzenhauza to, owszem, stronnictwo regalistyczne, silne i zwarte oraz oddane królowi, niemniej rozpadło się szybko i zupełnie, a stało się tak dlatego, że nie miało wyraźnego programu. Zauważała ona, że to typ partii saskiej, w której członków łączyły tylko interesy partykularne⁴⁷. Wymowna jest w tym kontekście postawa M. Chmarzyny, która nie lubiła A. Tyzenhauza, ale jego „sprawiedliwość” przyjęłaby bez większych dylematów.

Kolejne dwa lata do następnego sejmu w sytuacji województwa mińskiego nie przyniosły diametralnych zmian. Zmienił się tylko nieco rozkład sił politycznych w Mińsku. Słabli zwolennicy A. Tyzenhauza, a wzmocnił się A. Chmara, który został w 1779 r. kasztelanem mińskim. W marcu 1780 r. A. Chmara pierwszy raz w życiu pisał respons na list cyrkularny Stanisława Augusta przedsejmowy, w którym w ogólnych wyrazach chwalił króla⁴⁸. Wiosną 1780 r. rozpoczęły się przygotowania do sejmików poselskich. Do A. Chmary dochodził w tej kwestii dość jasny przekaz. Wiedział, że biskup wileński I. Massalski formuje sejmiki „z obligacyi Horodnicy” przeciwnych oraz przeciw A. Tyzenhauzowi, a książe wojewoda wileński K.S. Radziwiłł angażuje się w sejmiki „politycznie za Horodnicą, ale nie otwarcie i nieszczerze”⁴⁹. Kasztelan miński pisał do

⁴⁵ BSW, rkps akc. 1780, k. 211, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka, 30 VIII 1778. Opinia zła o „sprawiedliwości” w Grodnie była wówczas powszechna. „Wzdrygałem się nieraz słysząc wyroki naywyższej naszey magistratury Trybunału”, to narzędzie zemsty, krzywdy i wydzierania cudzych majątków. „Na Horodnicy podskarbi kijem po plecach dawał”, AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 340, [kopia], List opisujący bezprawia anarchii krajowej w Litwie [1778].

⁴⁶ Por. НГАБ, f. 1324, vop. 1, spr. 14, k. 44, J. Zaniewicz do [A. Chmary], Raków, 18 IX 1778.

⁴⁷ A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 155.

⁴⁸ НГАБ, f. 1324, vop. 1, spr. 54, k. 45, Respons na list cyrkularny JKM przed sejmem 10 III 1780.

⁴⁹ НГАБ, f. 1324, vop. 1, spr. 32, k. 96v–97, A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Mińsk, 9 IV 178 [urwane].

żony, że za kandydatów na posłów z Mińska podawano F. Wołodkiewicza, stolnikowicza i (?) Świętorzeckiego, pisarzewicza ziemskiego⁵⁰. To sugerowało zachowanie równowagi, a jednocześnie gwarantowało spokojny sejmik. Wydaje się, że w rozmowach o kandydatach do poselstwa w Mińskim A. Chmara uczestniczył. Był przecież postacią liczącą się, o której mówiono, że może szybko awansować⁵¹.

Na sejmiku poselskim zagajonym 21 sierpnia w Mińsku – do udziału w nim i do wyboru godnych posłów oficjalnym listem zachęcał go Stanisław August⁵² – przez A. Chmarę, kasztelana mińskiego, 22 sierpnia 1780 r. wybrano posłami „jednomyślnymi głósy”: Dominika Przeddzieckiego, starostę mińskiego, potomka „wielkiego w ojczyźnie męża”⁵³, i Wincentego Tyszkiewicza, starostę strzałkowskiego⁵⁴. Jakkolwiek kandydaci się zmienili, to jednak cała reszta okoliczności politycznych nie. Pod aktem podpisani byli m.in. A. Chmara, Antoni Prószyński, Franciszek Uniechowski, sędzia ziemski miński, Mateusz (?) Wańkowicz, sędzia, Tadeusz (?) Wołodkiewicz, sędzia, Joachim Chmara, Józef Oskierka. Byli również Świętorzeccy, Wolscy, Bykowscy, Eysymontowie – łącznie złożono 135 podpisów⁵⁵, liczba ta nie oddaje frekwencji na sejmiku, ale wskazuje skalę zainteresowania nim. Na sejmiku podziękowano królowi za konferowanie kasztelanii mińskiej A. Chmarze, a wyrażający podziękowanie (?) Bohuszewicz w swej mowie sejmikowej chwalił A. Chmarę za jego cnotę i wierność majestatowi, nieco patetycznie schlebiając nowemu senatorowi. Mówił, że czym wyżej lokuje się on w hierarchii urzędniczej, tym jaśniej świeci, i że jest radą dla ojczyzny i dla obywateli⁵⁶.

Wybrani posłowie otrzymali instrukcję, zaś jeden z punktów do niej podała Aniela z Miączyńskich Woroniecka⁵⁷. Treść całości była jednak

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Por. BSW, rkps akc. 1780, k. 293v, M. Chmarzyna do męża A. Chmary, Raków [?], 17 II 1780.

⁵² Por. BJ, rkps 5993, fasc. XV, nlb., druk, Stanisław August do Adama Chmary, kasztelana mińskiego, [Warszawa], 22 V MDCCCLXXX [1780].

⁵³ AGAD, Zbiór z Muzeum Narodowego [dalej: ZMN], rkps 100, s. 34, Mowa W Bohuszewicza (?) kapitana JKM przy zagajeniu sejmików poselskich przez JW. Chmarę kasztelana mińskiego, [Mińsk], 21 VIII 1780.

⁵⁴ НГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 19, k. 318, Aktywacja kredensów dla JWW posłów na sejm [1780], [Mińsk], 22 VIII 1780. Por. też AGAD, AKP rkps 135, nlb., Diariusz sejmu 1780, lista posłów.

⁵⁵ НГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 19, k. 318–319, Aktywacja kredensów dla JWW posłów na sejm [1780], [Mińsk], 22 VIII 1780.

⁵⁶ AGAD, ZMN, rkps 100, s. 34–35, Mowa W. Bohuszewicza.

⁵⁷ НГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 19, k. 325–325v, Prośba Anieli z Miączyńskich Woronieckiej, [Mińsk], 23 VIII 1780.

ogólna i sprowadzała się do stwierdzenia, że posłowie mają się przykładać dla dobra ojczyzny⁵⁸. Ponownie nie odniesiono się w niej do podskarbiego A. Tyzenhauza, chociaż wiadomo było, że na sejmie będzie decydował się jego dalszy los, natomiast, co ciekawe, uczynił to inny sejmik województwa mińskiego, sejmik mozyrski, który w instrukcji danej posłom nakazywał za dawne zasługi dla Litwy bronić A. Tyzenhauza podskarbiego⁵⁹. Sejmik miński kwestii nie poruszył, ale zajął się jeszcze jedną bieżącą sprawą, a mianowicie prośbą majora Iwana Kornsztojna (?), majora wojsk rosyjskich pułku dragońskiego smoleńskiego, o dostarczenie drewn „dla wygody komendy” na opał zimowy. Zgromadzeni na sejmiku obywatele mińscy zobowiązali się dać na ten cel po 15 groszy z dymu, a tych liczono w województwie 5000⁶⁰.

W Mińsku na sejmiku 1780 r. nie poruszono również sprawy kodeksu A. Zamoyskiego. Badająca sprawę Krystyna Adolphowa trafnie zauważyła, że na Litwie dominowało przekonanie, że on po prostu nie dotyczył Litwy, wszak ta miała swój statut, do którego była przyzwyczajona, a zapisy kodeksu były z nim w wielu miejscach sprzeczne⁶¹. Twierdziła ona również, że gdyby o odrzuceniu kodeksu decydowała Rosja, to musiałby być tego ślad w instrukcjach litewskich⁶². Teoretycznie ma rację, ale pojawia się pytanie: czy O. Stackelberg ryzykowałby poruszanie w tej sprawie sejmików? To bowiem czas, kiedy owszem, Rosjanie dysponowali środkami „nacisku bezpośredniego”, ale chyba właśnie problemy z nich wynikające sprawiły, że tę drogę ambasador moskiewski wolał w tym czasie pominąć. Natomiast, jakkolwiek bezpośredniego związku nie widać, to jednak wbrew twierdzeniu K. Adolphowej żądania surowych kar dla zbiegłych chłopów mogły też mieć związek z zapisami kodeksu. Autorka pisze, że pojawiły się one w instrukcjach litewskich w 1776 i 1782 r., kiedy kodeks nie był zagrożeniem politycznym dla Litwy⁶³. Owszem, on sam nie, ale trzeba brać pod uwagę skalę ucieczek i natężenie problemu. Statut tę kwestię jasno regulował, co wystarczało do chwili, gdy w ten proceder nie wmieszali się na dużą skalę Rosjanie.

⁵⁸ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, spr. 19, к. 326, Aktywacja instrukcji na sejmik przedsejmowy, 23 VIII 1780.

⁵⁹ НГАБ, ф. 1728, воп. 1, spr. 23, к. 249v–250, Księgi mozyrskie, Akt instrukcji, 23 VIII 1780.

⁶⁰ Por. НГАБ, ф. 1727, воп. 1, spr. 19, к. 328–328v, Prośba majora Iwana Kornsztojna (?), majora wojsk rosyjskich, 23 VIII 1780; к. 327–327v, Odpowiedź obywateli mińskich na prośbę majora I. Kornsztojna, 23 VIII 1780.

⁶¹ K. Adolphowa, *op. cit.*, s. 164, 184–185.

⁶² *Ibidem*, s. 165.

⁶³ *Ibidem*, s. 184.

Wówczas mogła się pojawić obawa, że przez swego posła mogą szukać złagodzenia prawa w sprawie ucieczek włościan.

Wiosną 1782 r. wszystko biegło spokojnie. Każdy zajmował się swoimi sprawami. Tyczy to z pewnością A. Chmary⁶⁴ i jego brata Joachima⁶⁵, który dodatkowo zajmował się pracami w trybunale, gdzie był deputatem⁶⁶, ale chyba również pozostałych znaczniejszych rodzin mińskich. Trudno coś pewnego stwierdzić o aktywności Wołodkowiczów czy Prószyńskich. Natomiast wiadomo, że przygotowaniem sejmików miał zająć się właśnie J. Chmara, a przynajmniej miał na to nadzieję J. Chreptowicz, który pisał do niego z prośbą o to z Warszawy 24 czerwca 1782 r., licząc, że „wybierze” na sejmikach cnotliwych posłów, zalecał mu wybór Antoniego Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego i Dominika Przeddzieckiego, starostę mińskiego⁶⁷. O tym, że postanowiono wykorzystać J. Chmarę na sejmikach, świadczy też jego list do brata A. Chmary, w którym informuje go o wizycie generała ziem podolskich Adama Kazimierza Czartoryskiego. Ten, jadąc do Wilna, a będąc przejazdem w Grodnie, rozmawiał z J. Chmarą o zbliżających się sejmikach poselskich, na które jechał. J. Chmara pisał, że rozmawiał z nim o kandydatach do poselstwa w naszym województwie mińskim i zauważał, że mocno A.K. Czartoryskiego to zdziwiło, że A. Prószyńskiego promuje kanclerz litewski A.M. Sapieha, i z tego nie bardzo był kontent. Ta kandydatura chyba nie przypadła do gustu również J. Chmarze, bowiem wspominał o kłopotach procesowych z Prószyńskimi⁶⁸. Niemniej A. Prószyński utrzymał się w gronie kandydatów, o czym informował na początku sierpnia A. Chmarę T. Bykowski,

⁶⁴ Por. np. BJ, rkps 6655, k. 47, Benedykt Przysiecki (?) do A. Chmary, Bobrujsk, 20 II 1782; k. 29v–30v, 31–32, 41, 42–42v, 45, 54, [Andrzej Stanisław Eysymontt?] [urwane] do A. Chmary, Wilno, 3 II 1782, Jan Baczyźmalski do [A. Chmary], Wilno 4, 11, 18 II 1782, [Józef Downarowicz?] do A. Chmary, Wilno, 11, 25 II 1782; HГАБ, f. 1324, vop. 1, spr. 38, k. 25, J. Chrehorowicz do NN [A. Chmary], M[nieczyt.], 5 VI 1782; spr. 43, k. 195–196, Józef Gieysztor do [A. Chmary], [nieczyt.] VI 1782; BJ, rkps 6655.

⁶⁵ Por. np. HГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 95, 285, Sprawy procesowe J. Chmary.

⁶⁶ Wiemy nawet, że przez czas trwania trybunału J. Chmara miał kwatery u brygidek, HГАБ, f. 1636, vop. 1, spr. 7, k. 1, [druk] Wiadomość stancyi JJWW Deputatów na trybunał główny W.X. Litt. na kadencję grodzieńską obranych roku 1772 [1782]. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spisy*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 357.

⁶⁷ HГАБ, f. 1324, vop. 1, spr. 38, k. 69, [J.] Chreptowicz do stolnika mińskiego [J. Chmary], Warszawa, 24 VI 1782.

⁶⁸ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: BO], rkps 4909, s. 19, Joachim Chmara stolnik miński i pisarz grodzki miński do brata [A. Chmary], Grodno, 10 VIII 1782.

który przy wsparciu A.K. Czartoryskiego również starał się o poselstwo w Mińskiem⁶⁹.

Formalnie przygotowania do sejmików poselskich w Mińsku rozpoczęły się pod koniec kwietnia 1782 r. Wtedy A. Chmara odpowiedział na list okólny króla⁷⁰, na który w maju w ogólnych wyrazach dał mu odpowiedź Stanisław August⁷¹. W maju rozesłany także został uniwersał na sejmik przedsejmowy – zapowiadał on sejm w Warszawie na 30 września 1782 r., sejmiki poselskie wyznaczał na 19 sierpnia i zalecał obracć posłów dobrych oraz miłych ojczyźnie⁷². W pracach około sejmiku w przededniu jego rozpoczęcia A. Chmara bezpośrednio nie uczestniczył. Wyjechał z Mińskiego około połowy czerwca do Warszawy⁷³, wtedy była już również ułożona lista posłów, co nastąpiło przypuszczalnie przy jego udziale⁷⁴. Po drodze zatrzymał się w Siedlcach u hetmaństwa Ogińskich, skąd dopiero udał się do Warszawy, gdzie był 19 lipca na sesji Rady Nieustającej⁷⁵. W stolicy przebywał do końca września 1782 r. Z protokołów Rady Nieustającej wynika, że nigdzie dalej nie mógł wyjechać, uczestniczył bowiem we wszystkich jej posiedzeniach do zakończenia kadencji, czyli do ostatniej sesji 28 września 1782 r.⁷⁶ Na sejmikach poselskich w Mińsku więc nie był.

⁶⁹ Por. BJ, rkps 6655, k. 190, T. Bykowski do A. Chmary, Konstantynów, 4 VIII 1782; k. 207v, [Adam] Przesmycki do A. Chmary, Siemków, 16 VIII 1782.

⁷⁰ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 43, k. 279–279v, [kopia], A. Chmary odpowiedź na list okólny króla, [b.m.], 26 IV 1782. Por. o rozmowach o przyszedłem sejmie, kto marszałkiem itp., BJ, rkps 6655, k. 123–124, Solary do A. Chmary, [Warszawa], 6 V 1782.

⁷¹ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 43, k. 279–279v, [kopia], Stanisław August do A. Chmary, Warszawa, 22 V 1782.

⁷² НГАБ, ф. 1727, воп. 1, spr. 21, k. 217–218, Akt Uniwersału na seymik przed sejmowy w roku 1782, Warszawa 22 V 1782, [Mińsk], 5 VI 1785.

⁷³ Por. np. BJ, rkps 6655, k. 167–168v, 188, 206–207v, 208–208v, A.[dam] Przesmycki do A. Chmary, Siemków, 12 VII, 2, 16 VIII 1782, Maciej Bułharowski komornik mściłowski do A. Chmary, Hołynka, 19 VIII 1782; k. 165, 175, 212, 214, J. Chmara do A. Chmary, Grodno, 11, 25 VII, 19, 22 VIII 1782.

⁷⁴ Por. BJ, rkps 6655, k. 156–156v, [Jan Józef Kłokocki] do A. Chmary, Syczyki, 13 VI 1782.

⁷⁵ Por. BSW, rkps akc. 1780, k. 358, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce, 19 VII 1782; AGAD, Tzw. Metryka Litewska [dalej: TML], dz. VII, rkps 41, k. 45v, Protokoły Rady Nieustającej, sesja 158, 19 VII 1782. Mniej więcej w tym samym czasie był również na popisach uczniów szkół wydziałowych warszawskich, w czym towarzyszył m.in. biskupowi płockiemu Michałowi Poniatowskiemu i Antoniemu Okęckiemu kanclerzowi koronnemu, por. T. Ostrowski, *Poufne wieści oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, oprac. R. Kaleta, Wrocław 1972, s. 262–263.

⁷⁶ AGAD, TML, dz. VII, rkps 41, k. 46–73v, Protokoły Rady Nieustającej, sesje 159–179 (od 23 VII do 28 IX 1782).

Sejmiki poselskie 1782 r. miały interesujący przebieg. Stało się tak jak przewidywał Adam Przesmycki, opisując przedsejmikową rywalizację w Mińsku pomiędzy Antonim Prószyńskim a kapitanem Kazimierzem Zawiszą, którego wspierać miał referendarz litewski Wincenty Tyszkiewicz, uznawał przy tym, że D. Przędziecki uchodził za kandydata pewnego⁷⁷. W laudum sejmiku mińskiego datowanego na 20 sierpnia 1782 r. zapisano, że zagał go A. Prószyński, potem, sam ubiegając się o poselstwo, przewodzenie obradom oddał Franciszkowi Uniechowskiemu. Jako pierwszego posłem jednogłośnie obrano D. Przędzieckiego⁷⁸. Do drugiego poselstwa zgłosiło się jednak wielu kandydatów, ale ostatecznie do rozgrywki doszło pomiędzy A. Prószyńskim i K. Zawiszą. Odbłyło się kreskowanie, głosy zbierało trzech cenzorów: (?) Uniechowski, Tadeusz (?) Wańkowicz i Felicjan Prószyński. Kreskowano dwa dni, sesje salwowano, dopiero 20 sierpnia rano proces ten zakończono. A. Prószyński zabrał głosy, które dostał i wyszedł „za przybyciem znaczney partyi”, czym zakończył kreskowanie i nie chcąc dalszego kreskowania, wyszedł z sejmiku⁷⁹. Pod wyborem K. Zawiszy podpisało się 145 obywateli i jego do tej funkcji desygnowano⁸⁰. Potem zebrani pisali instrukcje dla swych posłów i składali podpisy. W instrukcji zalecono, by posłowie zabiegali o ulgę w podatkach, kolejny raz wspomniano o powróceniu trybunału do Mińska⁸¹. W instrukcji chwalono Franciszka Bukatego, szambelana JKM, będącego w Londynie⁸² i wystąpiono w obronie Jana Niezabitowskiego,

⁷⁷ BJ, rkps 6655, k. 207v, [Adam] Przesmycki do A. Chmary, Siemków, 16 VIII 1782.

⁷⁸ HГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 278–278v, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk], 20 VIII 1782. Por. też *ibidem*, k. 274, „Akt kredensów na poselstwo z wdztwa mińskiego”, 20 VIII 1782; AGAD, AKP, rkps 136, nlb., Diariusz sejmu 1782, lista posłów.

⁷⁹ Por. HГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 278v–279, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk], 20 VIII 1782; k. 274–274v, Akt kredensów na poselstwo z wdztwa mińskiego, 20 VIII 1782. Por. też HГАБ, f. 694, vop. 5, spr. 65, k. 57–67v, Wypis z ksiąg ziemskich mińskich, 21 VIII 1782, to odpis laudum sejmiku mińskiego. W nim K. Zawisza przedstawiony jest jako burzyciel spokoju publicznego. Część szlachty broniła K. Zawiszę, por. też *ibidem*, spr. 197, k. 49–53v, My obywatele prześwietnego województwa mińskiego, 30 VIII 1782.

⁸⁰ HГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 274v–275v, „Akt kredensów na poselstwo z wdztwa mińskiego”, 20 VIII 1782. Podpisy m.in. F. Uniechowski, Tadeusz Wołodkowicz sędzia ziem, Antoni Świętorzecki, Jan Pawlikowski podczaszy, Leon Mickiewicz koniuszy, Kazimierz i Mikołaj i Tadeusz Świętorzecki, Ignacy Przysiecki, Ignacy Iwanowski, Jan Karol Zawisza pułkownik. Por. też HГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 280–283v, Akt rejestru „na stronę JW Zawiszy”, 19 VIII 1782, tu 398 podpisów.

⁸¹ HГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 279v, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk], 20 VIII 1782. Por. też *ibidem*, k. 276–277, Akt instrukcji, [Mińsk], 20 VIII 1782.

⁸² Por. HГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 276v, Akt instrukcji, [Mińsk], 20 VIII 1782. Taki sam punkt znalazł się w instrukcji mozyrskiej, por. HГАБ, f. 1728, vop. 1, spr. 23, k. 985–985v, Księgi mozyrskie, Akt instrukcji, 21 VIII 1782, tu chciano też docenić zasługi

ekspodkomorzego nowogródzkiego, prosząc, aby był uwolniony spod rygoru dekretu trybunalskiego i przywrócony do aktywności. Na tym sejmik – sesją wieczorną – zakończono⁸³. Natomiast do końca sierpnia trwała jeszcze mała batalia o mandat poselski. A. Prószyński szukał wsparcia w Warszawie, J. Chmara pisał do brata, aby koniecznie wesprzeć w stolicy wybór K. Zawiszy, na co nalegał również A.K. Czartoryski⁸⁴, w tym samym duchu do działania przekonywał A. Chmarę także Jan Józef Kłokocki⁸⁵. Okazało się, że A. Prószyńskiego wspierał J. Chreptowicz, co w Siedlcach u hetmanowej A. Ogińskiej zamierzano mu wyperswadować⁸⁶. Ostatecznie A. Prószyński zrezygnował. Na sejmie 1782 r. posłowie mińscy byli mało aktywni. Warto jedynie odnotować wystąpienie A. Chmary w obronie A. Tyzenhauza, jakkolwiek czynił to – podobnie jak inni – z litości nad upadłym ministrem, to jednak była to również obrona odrębności praw Litwy⁸⁷. W instrukcji sejmik miński do tej kwestii się nie odniósł, skupił się tylko na interesach swoich obywateli, z niewielkim rozszerzeniem na litewskich, konsekwentnie zamykał się w obrębie granic Mińszczyzny. Głos A. Chmary w sprawie A. Tyzenhauza wynikał z jego osobistych przekonań i charakteru, wydaje się, że dla szlachty mińskiej jego wymowa był obojętna.

Dwa lata do kolejnych sejmików minęło w Mińskim spokojnie, tzn. z „naturalną”, choć mniej doskwierającą obecnością wojsk moskiewskich, niemniej doszło do pewnych przetasowań politycznych. Wzmocniła się po awansie – w lutym 1784 r.⁸⁸ – na województwo mińskie pozycja A. Chmary, choć w sprawach publicznych był w tym czasie mało widoczny, a przynajmniej źródła nie pokazują specjalnie jego aktywności. Obumarło dawne stronnictwo A. Tyzenhauza. Jego dawni zwolennicy po prostu zostali w orbicie jego „następcy” stojącego na czele stronnictwa królewskiego – J. Chreptowicza albo możnych dawniej sprzyjających

Władysława Gurowskiego i Michała Jerzego Mniszcha marszałków wielkiego i nadwornego litewskich. Por. D. Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018, s. 201.

⁸³ Por. НГАБ, f. 1727, vop. 1, spr. 21, k. 277, Akt instrukcji, [Mińsk], 20 VIII 1782.

⁸⁴ Por. BJ, rkps 6655, k. 226v, J. Chmara do A. Chmary, Grodno, 29 VIII 1782.

⁸⁵ Por. *ibidem*, k. 222v, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Zamość, 29 VIII 1782.

⁸⁶ Por. *ibidem*, k. 229–230, 241, [Józef Downarowicz] do A. Chmary, Siedlce, 3, 7 IX 1782, poza tymi informacjami piszący przesyłał A. Chmarze diariusz sejmiku mińskiego, co ma swoją wymowę. Ostatecznie posłem mińskim został K. Zawisza, por. AGAD, AKP, rkps 136, nlb., Diariusz sejmu 1782, lista posłów.

⁸⁷ Por. S. Kościałkowski, *Antoni*, t. 2, s. 502. O tych prawach wspomniano na sejmie 1784 r., kiedy wskazano, że „mierzono” w niektórych sprawach właśnie prawami koronnymi, por. *ibidem*, s. 510–511.

⁸⁸ Por. BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary.

A. Tyzenhauzowi – K.S. Radziwiłła czy A.M. Sapiehy. Wiemy, że w marcu 1784 r. jako „głowa” województwa mińskiego A. Chmara otrzymał list okólny Stanisława Augusta wzywający na sejmiki przedsejmowe, na który odpowiedział 30 marca 1784 r. z Mińska, w której to odpowiedzi chwalił zbawienne myśli króla, przyznawał, że „sejm ostatni nieużytecznie odeszły” niewiele zrobił, i zgodził się, że poprawa sprawiedliwości od najwyższych do najniższych magistratur jest sprawą bardzo ważną⁸⁹.

Z listów J. Chreptowicza do A. Chmary wynika, że to właśnie on bezpośrednio, na miejscu, przygotowywał sejmiki poselskie przed sejmem grodzieńskim. Pierwszym ustalonym przez nich politykiem przeznaczonym do funkcji poselskiej był Kazimierz Zawisza, za którym przemawiał J. Chreptowicz po ustaleniach wcześniejszych z (?) Radziwiłłem i otrzymaniu od K. Zawiszy zapewnienia o dobrych jego intencjach. On również miał zadbać o zapewnienie przewagi na sejmiku mińskim, w czym pomagać miał mu J.J. Kłokocki. J. Chreptowicz zapewniał A. Chmarę, że K. Zawisza dał mu słowo, że nie będzie wspierał nikogo innego⁹⁰. Były to ustalenia pewne, już wcześniej pisał J. Chreptowicz do wojewody mińskiego, że K. Zawisza z J.J. Kłokockim się porozumieli, a K. Zawisza, będąc u J. Chreptowicza, ofiarował „się zupełnie do moich obligacyi”, podkanclerzy nakazał mu także, by „łączył się” z A. Chmarą⁹¹. J. Chreptowicz za pośrednictwem Antoniego Dziekońskiego starał się pozyskać do prac okołosejmikowych sędziego ziemskiego mińskiego T. Wołodkowicza, biorącego „pensyą z skarbu WKM”⁹². W tych kalkulacjach niejasne jest, czy drugim posłem miał być J.J. Kłokocki, przyjaciel A. Chmary. Jeżeli tak miało być, to nie wszystko poszło według tego scenariusza, jednak sejmik przebiegł bardzo spokojnie.

Na sejmiku poselskim w sierpniu 1784 r. A. Chmara prezydował i pod jego przewodnictwem 16 sierpnia jednogłośnie wybrano na posłów Franciszka Uniechowskiego i Kazimierza Zawiszę. Pod aktem kredensu K. Zawiszy podpisało się 109 obywateli. Ze znacniejszych postaci województwa mińskiego widnieją tam podpisy: A. Chmary, Stefana Bykowskiego chorążego mińskiego, Antoniego Świętorzeckiego, Jana Wołodkowicza, Jana Pawlikowskiego podczaszego mińskiego i Tadeusza Kazimierza Wańkowicza⁹³. Pod podobnym aktem kredensu dla

⁸⁹ НГАБ, ф. 1324, вop. 1, spr. 88, к. 10, Respons A. Chmary na list okólny Stanisława Augusta, Mińsk, 30 III 1784.

⁹⁰ НГАБ, ф. 1324, вop. 1, spr. 62, к. 49–49v, [J.] Chreptowicz do [A. Chmary], [Szymkowce], 23 VII 1784.

⁹¹ *Ibidem*, к. 50, [J.] Chreptowicz do [A. Chmary], [Szymkowce], 17 VII 1784.

⁹² BCz., rkps 921, s. 437, A. Dziekoński do Stanisława Augusta, [b.m.], 9 VII 1784.

⁹³ НГАБ, ф. 1727, вop. 1, spr. 23, к. 495–497, Akt kredensu na poselstwo Kazimierzowi Zawiszy, [Mińsk], 17 VIII 1784. Por. też AGAD, AKP, rkps 137, s. 6, Diariusz sejmu 1784, lista posłów.

F. Uniechowskiego znajduje się 91 podpisów, poza wyżej wymienionymi opowiedzieli się za nim: J. Chmara i Jan Karol Zawisza⁹⁴. Wybranych posłom dano instrukcję, w której – wychwalając króla – dziękowano za wyznaczenie sejmu do Grodna i także nakazano posłom podziękowanie za wyniesienie A. Chmary do godności wojewody mińskiego. Dodano, że posłowie mają go wspierać. Dalej umieszczono w niej punkty dotyczące głównie kwestii ekonomicznych, tj. podatków, funduszu dla ubogich do szkół czy nagrody dla Franciszka Bukatego „co w Anglii służy”⁹⁵. Wiele miejsca poświęcono stale ważnemu problemowi w województwie mińskim, a mianowicie przechodom wojska moskiewskiego i wymuszaniu przez nie kwitów za niezapłacone towary „na zatarcie śladów skrzywdzenia”. Żądano, by w tej sprawie pisano do dworu rosyjskiego, o co starać mieli się posłowie. Dodatkowo żalono się na parochów i praktykowane przez nich „zdzierstwo”, sugerowano więc posłom, by doprowadzili do interwencji, tak aby władza metropolitalna zadziałała i opłaty zmniejszono⁹⁶. Do instrukcji włączono również zażalenie obywateli na kasztelana połockiego Tadeusza Żabę, który zyskał na sejmie 1776 r. *sancitum* z kredytorami o długi po zmarłym jego bracie szambelanie Żabie⁹⁷. Jako ostatni, 13. punkt instrukcji – ale dla mińszczan bardzo ważny – podano, zresztą kolejny raz, żądanie starania się przez posłów o przywrócenie miastu prawa do sądenia kadencji ruskiej trybunału litewskiego. Pod instrukcją podpisało się 24 obywateli, m.in. A. Chmara, Stefan Bykowski, J. Chmara, stolnik miński, Antoni Świątorzecki, Jan Wołodkowicz, Michał Tyszkiewicz⁹⁸. Z kwestii, które byśmy mogli uznać za ogólnopństwowe, można by wskazać jedynie ogólne żądanie zapewnienia płacy w wojsku, nad którym jednak wyraźnie się nie rozwodzono, a także prośbę o nagrodę dla F. Bukatego służącego Rzeczypospolitej w Anglii, choć dodajmy, że to obywatel, jak i cała rodzina Bukatych, związany z Mińszczyzną. Później podczas sejmu F. Uniechowski przypomniał o pretensjach Radziwiłłów i rekompensatach dla nich oraz o kwestii – co zalecała instrukcja – powrotu trybunału litewskiego kadencji ruskiej do Mińska i Nowogródka. Przekonywał, że odsunięcie ich od tej prerogatywy wpływa na upadek tych miast, a ponadto utrudnia sprawiedliwość, bowiem ta się od nich oddaliła, po prostu trudniej dotrzeć na rozprawy i jest to kosztowniejsze⁹⁹.

⁹⁴ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, spr. 23, к. 498–499v, Akt kredensu na poselstwo Franciszkowi Uniechowskiemu, [Mińsk], 17 VIII 1784.

⁹⁵ *Ibidem*, k. 500–502, Akt instrukcyi dla JWW posłów, [Mińsk], 17 VIII 1784.

⁹⁶ *Ibidem*, k. 502–502v.

⁹⁷ *Ibidem*, k. 502.

⁹⁸ *Ibidem*, k. 503.

⁹⁹ Por. AGAD, AKP, rkps 137, s. 463–464, [druk] Diariusz sejmu 1784, Sesja 28, 2 XI 1784.

Nieodmiennie sejmik miński koncentrował swą uwagę na miejscowych problemach i najbliższych sąsiadów. Niemniej na pewno zauważone i docenione, co w dyskursie, który się znacznie niebawem w 1788 r. na Sejmie Wielkim, będzie miało swoje odbicie, było umiejscowienie sejmu w 1784 r. w Grodnie na Litwie, z czego się cieszący i co mogło mieć wyraz głębszego spojrzenia na Rzeczpospolitą. Było to odczucie na Litwie wówczas powszechne.

Już w trakcie sejmu zwrócił na tę ostatnią kwestię uwagę A. Chmara, doceniał, że sejm odbywa się na Litwie, ale generalnie ani posłowie mińscy, ani ich wojewoda aktywni na nim nie byli. A. Chmara wygłosił na sejmie grodzieńskim trzy bardzo zdawkowe mowy. Pierwszą miał 5 października 1784 r. jako delegowany z senatu do izby poselskiej. Wzywał wtedy do poświęcenia majątków i życia dla ojczyzny, dalej do jedności, podkreślając, że trzy stany składają Rzeczpospolitą, i na końcu wspomniał również, że to sejm litewski w „Pogoni”¹⁰⁰. W drugiej mowie, wygłoszonej tego samego dnia, zdawał relację senatowi ze swego głosu w izbie poselskiej. Tu, trzeba mu to oddać, ładnie powiedział, że izba poselska to nie miejsce, jak kiedyś, próżnej zabawy, ale jest „ustawami czynna” i zna swoje prerogatywy oraz że jest przychylna królowi¹⁰¹. Ostatnia jego mowa była podziękowaniem za otrzymane województwo mińskie, w której zwracał się do Stanisława Augusta jednak dość schematycznie: „Zbliżyłeś mnie WKM do majestatu swojego abym lepiej widział twoje przymioty i dążenie do dobra o zachowanie praw ojczystych, o dobro publiczne o poddanych wszystkich”; deklarował również, że będzie wierny zaprzysiężonej ojczyźnie i królowi przysiędze oraz wierności i posłuszeństwa dotrzyma¹⁰². Trudno nie konstatować, że A. Chmara bardziej był i czuł się wojewodą mińskim niż senatorem Rzeczypospolitej.

Zbliżającymi sejmikami poselskimi w 1786 r. interesowano się od początku tego roku, wszystko wszak działo się w atmosferze nasilającej się rywalizacji opozycji ze stronnikami Stanisława Augusta na co wpłynęła tzw. afera Dogrumowej, która zdecydowanie zaogniła sytuację¹⁰³. Od stycznia pojawiał się temat kandydatów do poselstwa, podszyty troską o dobro Rzeczypospolitej. J.J. Kłokocki, wskazując pewne osoby

¹⁰⁰ *Zbiór mów Jaśnie Wielmożnego Adama Chmary wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, kawalera orderów Orła Białego y S Stanisł: tak w czasie Sejmu Grodzieńskiego 1784 ru. Jako też za laski tegoż w Ru. 1785 przy zagajeniu i limitach Oboyg u kadencji Grodzieńskiej i Wileńskiej tudzież innych JJWW Ichmościów do druku podany, Wilno 1786, s. 2–4, Mowa A. Chmary delegowanego z senatu od izby poselskiej, 5 X 1784.*

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 5–6, Relacja tegoż w senacie z delegacji do stanu rycerskiego, 5 X 1784.

¹⁰² *Ibidem*, s. 7–9, Mowa tego dziękująca za województwo mińskie w senacie na sejmie Grodzieńskim 1784 miana.

¹⁰³ Por. A. Danilczyk, *op. cit.*, s. 37–66.

– m.in. Potockich, jednak bez określenia, którzy – szykujące się do funkcji poselskich, zauważał, że „pomnażają się niechęci w narodzie nieszczęśliwość oczywiście znaczące”¹⁰⁴. Czy jednak był w tej trosce o państwo polsko-litewskie szczery, skoro sam wyrażał chęć zostania posłem lub wskazywał na swego syna, wszak od tych zamiarów odciągał go jego przyjaciel A. Chmara?¹⁰⁵

Listę kandydatów na poselstwo z województwa mińskiego przekazał Stanisław August K.S. Radziwiłłowi, wspomniano w tym kontekście Antoniego Oskierkę i pisarza grodzkiego mińskiego Józefa Wańkowicza¹⁰⁶. Starał się również o poselstwo Antoni Ksawery Massalski, zabiegi takie czynił u Hieronima Radziwiłła, starosty mińskiego, i Stanisława Augusta, on też przygotował sobie partię 300 szlachty¹⁰⁷. Sejmiku pilnować miał wspomniany H. Radziwiłł i faktycznie doprowadził on do wyboru A.K. Massalskiego i J. Wańkowicza¹⁰⁸, choć sejmik ten odbył się pod „prezydencją” Antoniego Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego¹⁰⁹. Na sejmiku nie było też K.S. Radziwiłła i A. Chmary, którzy go wszelako przygotowywali. W kwestii sejmików poselskich A. Chmara współdziałał również z kasztelanem nowogródzkim Gedeonem Jeleńskim i to w wymiarze chyba szerszym niż województwo mińskie, co sugerują jego poprawki korygujące „planty” poselskie. Natomiast napomynał G. Jeleński, że projekty sejmikowe się czyni, ale sugerował, że mogą być odmienione. Zaznaczał, że rozstrzygną się one w czasie pobytu podkanclerzego litewskiego J. Chreptowicza w Wilnie¹¹⁰. J. Chreptowicz bezpośrednio konsultował się z A. Chmarą w sprawach przyszłego sejmiku¹¹¹. O spr-

¹⁰⁴ Por. BJ, rkps 6657, k. 18, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Warszawa, 14 I 1786.

¹⁰⁵ Por. A. Danilczyk, *op. cit.*, s. 112–113. J.J. Kłokocki chciał, aby jeden z jego synów, został posłem, por. BJ, rkps 6657, k. 12, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Syczyki, 3 V 1786, pisał, że po to czynił wydatki na edukację synów, „aby byli zdadni do służenia oczywiście, użyteczni obywatelstwu y sobie samym”. Deklarował, że jego syn, Stanisław, nie będzie się łączył z żadną ze stron konfliktu w sprawie Dogrumowej, od żadnej nie jest zależny i będzie powolny instrukcji.

¹⁰⁶ A. Danilczyk, *op. cit.*, s. 112–113. O przygotowaniach litewskich list poselskich, por. *ibidem*, s. 78–78.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 113.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Por. HГAБ, f. 1727, vop. 1, spr. 25, k. 488–489, 490–490v, Akt kredensu na poselstwo Józefowi Wańkowiczowi i Akt kredensu dla Antoniego [K.] Massalskiego, [Mińsk], 21 VIII 1786. Por. D. Rolnik, *Województwo*, s. 119; A. Danilczyk, *op. cit.*, s. 113.

¹¹⁰ AGAD, ZMN, rkps 100, s. 18–20, Gedeon Jeleński do A. Chmary, Warszawa, 9 VIII 1786.

¹¹¹ HГAБ, f. 1324, vop. 1, spr. 86, k. 159, [J.] Chreptowicz do A. Chmary, W[arszawa], 7 VI 1786.

wie Dogrumowej, owszem, wiedziano, ale o niej nie dyskutowano i się od niej dystansowano¹¹².

Wojewody mińskiego na przedsejmowym sejmiku mińskim w 1786 r. jak już wspomniano nie było. Działo się to zapewne za zgodą Stanisława Augusta, który w czerwcu konferował A. Chmarze chorągiew¹¹³, za co wojewoda miński mu dziękował w liście z 15 czerwca 1786 r.¹¹⁴ Stanisław August tym sposobem dawał w ręce A. Chmary kolejne narzędzie mogące służyć wzmocnieniu jego wpływów. Przypomnijmy, że w 1785 r. był A. Chmara ze wskazania Stanisława Augusta marszałkiem Trybunału Litewskiego¹¹⁵. Dziwi jednak fakt, że z tych wszystkich prerogatyw i władzy, jaką posiadał w województwie mińskim A. Chmara, przynajmniej w widoczny, udokumentowany źródłowo sposób przy sejmikach poselskich 1786 r. nie korzystał, uznając wcześniejsze ustalenia króla m.in. z K.S. Radziwiłłem. Przypuszczalnie chyba uznał te postanowienia za trwałe.

Na sejmikach poselskich rozpoczętych w Mińsku 21 sierpnia 1786 r. pod prezydencją A. Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego, wybrano jednomyślnie na posła Józefa Wańkowicza, pisarza grodzkiego mińskiego oraz Antoniego Ksawerego Massalskiego, szefa regimentu, na co obaj otrzymali kredens¹¹⁶. Wydaje się, że o spokojnym przebiegu sejmiku oraz bezproblemowym wyborze posłów zadecydowała obecność na

¹¹² Por. np. BJ, rkps 6657, k. 144–145v, [Józef] Świątorzecki do A. Chmary, Warszawa, 24 V 1786, w dołączonych do listu „nowin” warszawskich ledwo ślad sprawy, istotniejsze były sprawy potencjalnych zmian na stanowiskach ministerialnych. Franciszek Ryx, jeden z zamieszanych w aferę, traktowany był jako pośrednik do załatwiania orderów na przyszłym sejmie, por. BJ, rkps 6657, k. 146, [Solary] do A. Chmary, Warszawa, 24 V 1786. Por. też *ibidem*, k. 12, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Syczyki, 3 V 1796, gdzie wyraźnie daje do zrozumienia, że ta kwestia go nie interesuje. Podobne podejście na prowincji nie było wyjątkiem, co nie znaczy, że z jej politycznego wydzwiewku nie zdawano sobie sprawy ale tylko na polityczne wybory, nie światopoglądowe, wpływała, w por. D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świewkowskiego (1721–1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice 2016, s. 426, 435–447; W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, np. s. 134–144, 157, 180, 353, 400. O sprawie Dogrumowej, por. A. Danilczyk, *op. cit.*, s. 34–66.

¹¹³ Por. M. Machynia, V. Rakutis, C. Srzednicki, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy*, Kraków 1999, s. 102, 114, tu patent na rotmistrzostwo datowany na 1 IV 1786 (tu chyba błędnie 1 VI 1786).

¹¹⁴ НГАБ, ф. 1324, воп. 1, spr. 93, k. 36, [kopia], A. Chmara do Stanisława Augusta, [b.m.], 15 VI 1786.

¹¹⁵ Por. *Deputaci*, s. 366.

¹¹⁶ НГАБ, ф. 1727 воп. 1, spr. 25, k. 488–489, Akt Instrumentu kredensu na poselstwo IP Wańkowiczowi, [Mińsk], 21 VIII 1786. Podpisy m.in. Hieronima Radziwiłła podkomorzego WKŁ, starosty mińskiego, Franciszka Uniechowskiego, Joachima Chmary, Leona Mickiewicza, Stanisława Wańkowicza, Jana Onufrego Komara, łącznie widnieje pod

nim Hieronima Radziwiłła, podkomorzego WKL i starosty mińskiego¹¹⁷. W instrukcji danej posłom obywatele prosili – kolejny raz – o powrót trybunału do Mińska i wypowiedano się w obronie chorążycza wiłkomirskiego Józefa (?) Morykoniego, który boleśnie doświadczył stacjonującego w Nowogródku pułku moskiewskiego. Pod tą krótką instrukcją podpisało się 32 obywateli¹¹⁸. Do sprawy Dogrumowej się nie odniesiono. Ponownie ogólnopaństwowe sprawy Rzeczypospolitej zostały przez obywateli mińskich pominięte.

Analiza przebiegu sejmików mińskich i formułowanych przez nie postulatów z lat 1778–1786, czyli doby tzw. wolnych sejmów, wskazuje, że podstawową preferencją zwykłych obywateli, ale też reprezentujących ich miejscowych elit, było dążenie do zapewnienia ziemi mińskiej stabilnego funkcjonowania w sferze ekonomicznej. Problemy były spore, przede wszystkim związane z prawie stałą obecnością na terenie województwa wojsk moskiewskich. To one rzutowały na przebieg sejmików poselskich, na wybór posłów i treść dawanych im instrukcji. Kwestie polityczne się praktycznie na nich nie pojawiały, chyba że tak potraktujemy sprawy zapłaty za pobrane furáže, co chyba nie byłoby właściwe. Nie widać w analizowanych sejmikach zaangażowania w sprawę oskarżeń kierowanych przeciw A. Tyzenhauzowi, jakkolwiek polityczny podział mandatów między jego zwolenników a będących w opozycji prominentnych polityków był widoczny, to jednak mimo wszystko w Mińskim przez wielu był on postrzegany jako obrońca odrębności Litwy, co skutkowało często uznawaniem jego przewagi¹¹⁹. O ile sprawę A. Tyzenhauza uznamy za ogólnopaństwową, i że nie wzbudzała ona wielkich emocji w Mińsku, o tyle jeszcze słabiej, biorąc pod uwagę zaangażowanie sejmików mińskich, wypadają inne kwestie również ważne dla całej Rzeczypospolitej, jej postrzegania, rozumienia, a w końcu uznawania za wartość nadrzędną. Brakuje wyraźnej reakcji obywateli mińskich na Kodeks Zamoyskiego, na sprawę Dogrumowej, natomiast istotne były dla nich sprawy miejscowe, dotyczące funkcjonowania całego województwa mińskiego, ewentualnie województw sąsiednich i Litwy. Najważniejszy dla szlachty mińskiej wydaje się problem przywrócenia prawa Mińska do miasta o randze miasta trybunalskiego, sprawy uregulowania problemów ekonomicznych związanych z obecnością wojsk moskiewskich oraz kwestia edukacji młodzieży szlacheckiej tak

dokumentem około 70 podpisów. Por. też *ibidem*, k. 490–490v, Akt kredensu dla Antoniego Massalskiego, Mińsk, 21 VIII 1786.

¹¹⁷ Por. *ibidem*, k. 488v–489, Akt Instrumentu kredensu na poselstwo IP Wańkowiczowi, 21 VIII 1786.

¹¹⁸ Por. *ibidem*, k. 491–492v, Akt instrukcja obywatelów, Mińsk, 21 VIII 1786.

¹¹⁹ Por. S. Kościałkowski, *Antoni*, t. 1, s. 103.

Litwy – zapisy o kadetach – jak też utworzenia uniwersytetu w Mińsku. Zauważmy, że to rzeczy bardzo ważne, związane z bieżącą egzystencją województwa, ale również z jego przyszłością i rozwojem, o czym przekonują postulaty dotyczące edukacji latorośli szlacheckiej. Z pewnością nie były to postulaty zdawkowe.

Oceniając postawę obywateli mińskich, stwierdzić możemy ich przywiązanie do Rzeczypospolitej, ale powszechnie myślano tak przez pryzmat powodzenia ich małej ojczyzny – województwa mińskiego – i pomysłowości całej Litwy w związku z państwem polsko-litewskim. Trudno określić siłę takiego nastawienia, ale w przebadanym – choć nie pełnym materiale źródłowym – nie ma ani jednego odniesienia do problemów Korony. Inna rzecz, że trudno takowe znaleźć również w odniesieniu do kwestii A. Tyzenhauza. Sejmik miński skupiał się na swoich własnych problemach, jedyny dostrzegany aspekt polityczny to kwestia wyboru posła – i z założenia pominiętych w tym artykule elekcji deputatów – o to można było „kruszyć kopie”, ale tylko do momentu wyboru, a i to słabo. Później, zaraz po elekcji, dość wyraźnie animozje zanikały, jeżeli nie były podbudowane personalnymi sporami o podłożu ekonomicznym. Można wyrazić taką opinię, że ambicje obywateli mińskich kończyły się na fakcie wyboru na posła, co można było ewentualnie powiązać z dalszą karierą danej osoby, ale też w obrębie województwa, nie widać w tej analizowanej grupie wybranych posłów chęci uczestnictwa na szerszej scenie w życiu publicznym-politycznym całej Rzeczypospolitej. Inna rzecz, że nikt – nie wspominając najczęściej lakonicznych instrukcji – do tego nie zachęcał, również Stanisław August. Król, jak się wydaje, czynił to niekiedy tylko grzecznościowo. Wszak niekoniecznie jego sojusznicy na prowincji mieli później aspirować z jego woli do poważniejszych ról w skali kraju. Istotna była także kwestia, czy wszyscy z grona tych kreowanych przez króla na liderów powiatów bądź województw tego chcieli. Pytanie jest otwarte, ale w omawianym tu okresie, wydaje się, że wielu, z różnych względów, nie było na to zdecydowanych.

Jakkolwiek najważniejszych aktorów sejmików mińskich możemy zaliczyć do oświeceniowych elit czasów stanisławowskich, to widać – co zresztą jest zrozumiałe, biorąc pod uwagę ich obowiązek myślenia przede wszystkim o współobywatelach – bardzo silne ich przywiązanie, i chyba nie tylko wynika to ze sfery ekonomiki, do ich małej ojczyzny, niekiedy postrzeganej jako zamknięta całość, enklawa w większej rzeczywistości politycznej. Tak udawało się postrzegać rzeczywistość w realiach wolnej Rzeczypospolitej i w niej trwać. Z drugiej strony, szczególnie na prowincji litewskiej, gdzie województwo mińskie się znajdowało, wydaje się, że panowało przekonanie o lekceważącym stosunku koroniarzy do tych terenów i ich problemów. Stało się tak, że doszło do sprzężenia

zwrotnego: wy nie widzicie naszych problemów, nas nie interesują wasze. Sejmik miński zdaje się być tego przykładem. Można to jednak racjonalnie tłumaczyć i usprawiedliwiać, to nie dystans wynikający ze świadomości i definiowania problemu: czym jest obywatelstwo Rzeczypospolitej, a z nagromadzenia bieżących ekonomicznych, bytowych problemów, które samo państwo polsko-litewskie nie było władne rozwiązać, samo będąc w dużej mierze ubezwłasnowolnione przez Rosję, co dostrzegali wszyscy obywatele Rzeczypospolitej. Niestety, mimo wysiłków wielu, w tym Stanisława Augusta, nie udało się w ostatnich dziesięcioleciach trwania Rzeczypospolitej wypracować modelu państwa, które połączyłoby silnym spoiwem – może ideą, może innym czynnikiem – małe ojczyzny – województwa w jeden, nietargany partykularyzmami, organizm państwowy. Ten stan, widocznie na korzyść Rzeczypospolitej, zmienił się już w czasach Sejmu Wielkiego.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Archiwum Królestwa Polskiego, rkps 134–137.

Archiwum Radziwiłłów Dz. II, rkps 3131.

Tzw. Metryka Litewska Dz. VII, rkps 41.

Varia oddz. I, rkps 60.

Zbiór z Muzeum Narodowego, rkps 100.

Biblioteka Czartoryskich:

rkps 799.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie:

rkps: 5993, 6211, 6655, 6657, 6665, 6666.

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy:

rkps akc. 1780.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu:

rkps 4909, Korespondencja Chmarów.

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka:

fond 9, rkps 3013.

Natsyyanal'ny Histarychny Arkhiw Belarusi, Minsk [Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск]:

fond 694, vopis 5, sprava: 65, 197.

fond 1324, vopis 1, sprava: 14, 24, 32, 34, 38, 43, 54, 62, 86, 88, 93.

fond 1636, vopis 1, sprava 7.

fond 1727, vopis 1, sprava: 17, 19, 21, 23, 25.

fond 1728, vopis 1, sprava: 22, 23.

Printes sources (Źródła drukowane)

Anishchanka Ya., *Abyvatsyeli pravitsyi. Insmruktsyi shlyakhyetskikh syeymikaw byelaruskikh z'yemlyaw VKL (Litowskay pravintsyi) kantsa XVIII st. Zbornik dakumyentaw*, Minsk 2009.

- [Анішчанка Я., *Абывацелі правіцыі. Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўскай правінцыі) канца XVIII ст. Зборнік дакументаў*, Мінск 2009.]
- Ostrowski T., *Poufne wieści oświecanej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, oprac. R. Kaleta, Wrocław 1972.

Old print (Starodruk)

Zbiór mów Jaśnie Wielmożnego Adama Chmary wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, kawalera orderów Orla Białego y S Stanisł: tak w czasie Sejmu Grodzieńskiego 1784 ru. Jako też za laski tegoż w Ru. 1785 przy zagajeniu i limitach Obozygu kadencji Grodzieńskiej i Wileńskiej tudzież innych JJWW Ichmościów do druku podany, Wilno 1786.

Studies (Opracowania)

- Adolphowa K., *Szlachta litewska wobec zbioru praw Andrzeja Zamoyskiego w świetle litewskich instrukcji poselskich z lat 1776, 1778, 1780 i 1782*, w: *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933.
- Danilczyk A., *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2000.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. *Spisy*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.
- Filipczak W., *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.
- Filipczak W., *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786)*, w: *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995.
- Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.
- Gałużska M., *Rezolucje interpretacyjne Rady Nieustającej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2.
- Jusupowć M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabieliów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.
- Kalenkiewiczówna A., *Rozkład partji Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, w: *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933.
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970.
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 2, Londyn 1971.
- Machynia M., Rakutis V., Srzednicki C., *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy*, Kraków 1999.
- Michalski J., *Andrzej Zamoyski*, „Szkice Legnickie” 1974, 8.
- Michalski J., *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, 106, 4.
- Michalski J., *Zmierch prokonsulatu Stackelberga*, w: J. Michalski, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, *Polityka i społeczeństwo*, Warszawa 2007.
- Mościcki H., *Chmara Adam*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937.
- Rolnik D., *An Attempt to Assess Moral and Ethical Attitudes of Polish Political Elites in the Times of the Fall of the Polish Commonwealth, The Public Activity of Chancellor Andrzej Zamoyski (1717–1792)*, „Sarmatia Europaea. Polish Review of Early Modern History” 2010, 1.
- Rolnik D., *Leonarda Marcina Świejkowskiego (1721–1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice 2016.
- Rolnik D., *„W życiu Jedyny najukochańszy mężulku”. O żonach parlamentarzystów czasów stanisławowskich i ich rolach – Maria z Orańskich Chmarowa ostatnia wojewodzina mińska*, w: *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, red. M. Durbas, Częstochowa 2019.
- Rolnik D., *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018.

- Stroynowski A., *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005.
- Stroynowski A., *Pierwszy „wolny” sejm stanisławowski 1778 (główne problemy obrad)*, „Folia Historica” 1990, 37.
- Stroynowski A., *Problem odrębności litewskiej na sejmach 1778–1786*, w: A. Stroynowski, „Wieczory sejmowe”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013.
- Stroynowski A., *Przyczyny odrzucenia kodeksu Zamoyskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, 36.
- Zielińska Z., *Sejmy polskie z lat 1764–1786*, w: *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995.

NOTA O AUTORZE

Dariusz Rolnik – dr hab. prof. UŚ, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (Zespół do badań nad dziejami Europy i Rzeczypospolitej doby nowożytnej XVI–XVIII w.). Zajmuje się historią Rzeczypospolitej czasów Stanisława Augusta, a szczególnie dziejami społeczeństwa szlacheckiego tego okresu. Z tego zakresu opublikował m.in.: *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792–styczeń 1793)* (Katowice 2000); *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiątkach polskich* (Katowice 2009); *Leonarda Marcina Świeykowskiego (1721–1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej* (Katowice 2016); *Województwo mińskie i Jeleńscy z życia publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji* (Katowice 2018); *Archiwum Jeleńskich z NGAB (XVI–XX wiek) – jego dzieje i inwentarz* (Katowice 2018).